

praktijkcentrum
voor onderzoek en
dienstverlening
in de kerken

kleine gereformeerde missionaire ecclesiologie

In opdracht van Deputaten Ondersteuning, voorheen:
Deputaten Aanvullende Steun Missionaire Projecten
ASMP

H. Wijma MLD
drs. A.M. de Jonge
m.m.v. Dr. S. Paas.

Zwolle, 20 juni 2019

Colofon

© Het Praktijkcentrum voor onderzoek en dienstverlening in de kerken
Postbus 10030,
8000 GA ZWOLLE

Deze Kleine Gereformeerde Missionaire Ecclesiologie is in opdracht van deputaten Aanvullende Steun Missionaire Projecten (ASMP) opgesteld. De intellectuele eigendomsrechten berusten bij het Praktijkcentrum voor onderzoek en dienstverlening in kerken. Voor gebruik binnen kerken kan deze brochure vrijelijk gebruikt en gedeeld worden.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
1. Inleiding	4
1.1. Kleine, gereformeerde missionaire ecclesiologie.....	4
1.2. De onderzoeksvraag	5
2. Conceptueel kader	6
2.1. Kerk.....	6
2.2. Beweging? <i>Missio Dei!</i>	7
2.3. Koninkrijk van God	7
2.4. Wat je ziet is nog niet wat je gelooft.....	8
2.5. Levensfasen van een gemeente	9
2.6. Missionaire projecten?	10
2.7. Gereformeerd?	11
Gereformeerd vanuit de Bijbel.....	11
Gereformeerd vanuit de traditie	11
Gereformeerd vanuit de leefwereld	12
2.8. Conceptueel kader	13
3. Reflectie vanuit conceptueel kader.....	14
3.1. Introductie.....	14
3.2. Geleerde lessen	14
3.3. Missionaire kerkvernieuwing	17
3.3.1. De leider-ontwerper.....	17
3.3.2. De leider-leraar.....	18
3.3.3. De leider-hoeder	18
3.3.4. Leidinggeven vanuit drie rollen?	19
3.6. Theologisch-Agogische en – hermeneutische begeleiding	19
4. Duurzame en innovatieve kerken	20
4.1. Van kerkplanting tot missionair pionieren.....	20
4.2. Motieven	21
4.3. Duurzaamheid	22
4.4. Reflectie op de resultaten	23
5. Geraadpleegde literatuur	28

1. Inleiding

1.1. Kleine, gereformeerde missionaire ecclesiologie

Dit document is geschreven als een kleine, gereformeerde, missionaire ecclesiologie. Aan dit document ligt intensief onderzoek ten grondslag: literatuuronderzoek, documentstudies en interviews. De kleine, gereformeerde, missionaire ecclesiologie is geschreven voor voorgangers, ambtsdragers of kerkelijk werkers die zich geroepen voelen leiding te geven aan de groei van missionaire uitstraling van de gemeente of aan de ontwikkeling daarvan. Dit boekje wil hen helpen in hun visievorming en hen te voorzien van geleerde lessen uit het verleden.

Daarbij is het goed om de gekozen adjectieven bij *ecclesiologie* kort toe te lichten:

- Het is een kleine ecclesiologie.
Dat betekent dat we ervoor gekozen hebben deze ecclesiologie handzaam en beperkt te houden. Een gereformeerde, missionaire ecclesiologie kan natuurlijk onderwerp zijn van een promotieonderzoek, maar de opstellers hebben het vooral overzichtelijk willen houden.
- Het is een gereformeerde ecclesiologie. Dat gereformeerde kan op verschillende niveaus begrepen worden:
  - Gereformeerd is allereerst kerkhistorisch begrepen. De ecclesiologie is geschreven vanuit en voor kerken binnen het westers protestantisme, die gereformeerd genoemd worden.
  - Gereformeerd is vervolgens ook begrepen als dat deel van kerken dat een presbyteriaal-synodaal kerkregeringsstelsel heeft. Het is een kerkstelsel waarin men werkt vanuit het principe van gedeelde macht.
  - Gereformeerd is tenslotte begrepen als een stijlkenmerk van bepaalde gelovigen. In navolging van prof. Dr. Mees te Velde in zijn boekje *Vrijgemaakte vreemdelingen* wordt gereformeerd ook gekleurd vanuit bepaalde stijlkenmerken zoals het trekken van rechte lijnen tussen leer en leven en het moeilijk kunnen omgaan met diversiteit.
- Het is een missionaire ecclesiologie:
Ecclesiologie wordt wel geïnterpreteerd als 'de leer aangaande de kerk'¹. Het van oorsprong Griekse woord *ecclesia* betekent: 'zij die tevoorschijn zijn geroepen' en het begrip slaat in eerste instantie op de samengeroepen gemeente van de Heer². De kerk is dus geroepen, maar tot wat? Zij is 'geroepen uit het donker, tot het Licht om te verkondigen de grote daden van God (1 Petrus 2: 9,10) Wij noemen deze ecclesiologie missionair omdat zij deze opdracht tot verkondigen en getuigen in woord en daad serieus neemt en systematisch bereflecteerd.

De kleine gereformeerde missionaire ecclesiologie is geschreven om een vacuüm op te vullen dat de opstellers geconstateerd hebben rond de begrippen *missionair* en *gereformeerd*. Het effect van dat vacuüm is dat ambtsdragers en kerkelijk actieve gemeenteleden allerlei buitenlandse taal en methoden importeren in hun streven naar het vergroten van de missionaire uitstraling van hun kerkelijke gemeente. Dat is jammer omdat ook in de eigen traditie en context visies, ideeën en ervaringen zijn die waardevol zijn voor het vergroten van missionaire uitstraling.

In deze kleine gereformeerde missionaire ecclesiologie worden niet alleen gereformeerde en Bijbelse lijnen geschetst met betrekking tot missionaire initiatieven, maar wordt ook getoond wat de effecten zijn van missionaire projecten in het grotere verband van kerken in de stad en of binnen het kerkverband.

---

¹ Kamphuis 2005, p. 481

² Hornikx 2005, p. 70

Om er voor te zorgen dat deze kleine, gereformeerde missionaire ecclesiologie vruchtbaar kan zijn binnen de kerken, is deze als volgt gestructureerd:

In hoofdstuk 2 hebben we een conceptueel kader beschreven. Daarvoor zijn bijbels theologische en praktisch theologische uitgangspunten gekozen. Ook beschrijven we een hermeneutisch model dat kan helpen om in het onderzoek gevonden observaties te ordenen. Tenslotte vatten we kort de resultaten samen van een uitgevoerd deelonderzoek inzake 'Gereformeerde identiteit'.

In hoofdstuk 3 reflecteren we vanuit het geschetste conceptueel kader en trekken we conclusies op basis van enkele casestudies. We doen aanbevelingen voor lokale leidinggevendenden die werk willen maken van de missionaire uitstraling van hun gemeenten. Daarna beogen we ook relevantie van onze aanbevelingen voor leden van classes en landelijk opererende deputaten.

In hoofdstuk 4 reflecteert Stefan Paas op basis van de onderzoeksresultaten op de bronnen van duurzaamheid: mensen, financiën, theologie, spiritualiteit en reputatie. Daarbij beantwoordt hij de vraag 'Hoe duurzaam en innovatief zijn deze projecten nu geweest?'

1.2. De onderzoeksvraag

De oorsprong van deze kleine, gereformeerde, missionaire ecclesiologie ligt in een onderzoek dat gestart is eind 2015. De aanvankelijke hoofdvraag was:

- Hoe vertaalt de gereformeerde identiteit zich in missionaire, gemeentestichtingsprojecten?

Aangezien onderzoekers binnen het Praktijkcentrum gewend zijn om onderzoeken iteratief te ontwerpen, is de hoofdvraag gaandeweg het onderzoeksproces bijgesteld tot:

- In welke mate zijn missionaire gemeentestichting projecten innovatief en duurzaam en hoe verhouden ze zich tot de gereformeerde identiteit?

De wens om het karakter van missionaire gemeentestichtingsprojecten te relateren aan de gereformeerde identiteit, lag opgesloten in een opdracht van de generale synode van Ede, 2014. De verbinding tussen missionaire gemeentestichtingsprojecten en de begrippen *duurzaam* en *innovativiteit*, vloeide voort uit de participatie van Prof. dr. S. Paas in dit project. Hij heeft deze twee begrippen geïntroduceerd in een model om de effecten van missionaire projecten en kerkplantingen te evalueren.

2. Conceptueel kader

2.1. Kerk

De kerk is geschapen door God, gemeenschap rond Christus, beweging door de Geest. Zomaar een aantal beschrijvingen van de kerk, waarvan je kort samengevat zou kunnen zeggen: rond Jezus Christus ontstaat een nieuwe gemeenschap. Na zijn opstanding verschijnt Christus aan zijn leerlingen worden ze door Hem de wereld in gezonden. Dit maakt dat men zegt dat de kerk inhoudelijk bepaald is voor gemeenschap met de levende Heer. De toegang tot deze gemeenschap wordt geopend door de Heilige Geest: Hij betreft mensen bij de gemeenschap tussen Vader en Zoon. Hij maakt mensen tot participant in het heil van Christus, Hij maakt levend – deze trinitarische context impliceert dat de kerk niet een begin in een eigen, menselijk initiatief heeft, maar een begin in God³.

Als we de kerk als een zichtbare gemeenschap rond Christus typeren, betekent dit dat deze gemeenschap bestaat doordat zij deelneemt aan de participatie tussen Vader en Zoon. Er zijn twee bewegingen kenmerkend voor zo'n kerk als zichtbare gemeenschap rond Christus:

1. Een ingaande beweging (*communio*)

Door Gods Woord worden we op Christus betrokken en krijgen we een nieuwe identiteit: kinderen van God, lichaam van Christus, tempel van de Heilige Geest. In gemeenschap met de drie-enige God krijgen gelovigen deel aan kwalificaties die aan Christus voorbehouden waren: wijsheid, heiliging, rechtvaardigheid en verlossing. In de nieuwe tijd delen allen in de zalving met de Heilige Geest. Voortaan wordt de gemeente als geheel aangesproken als een heilig en koninklijk priesterschap – een enorme uitwaaiering ten opzichte van de situatie in het Oude Testament.

Bij de zalving met de Heilige Geest denken we ook aan wat Gods toewending bij mensen tweebreng aan geestelijke houding: geloof, hoop en liefde. Drie manieren van betrokkenheid op God. Ook denken we bij zalving met de Heilige Geest aan genadegaven, *charismata*, genadegaven die dienen tot opbouw van de gemeenschap. Paulus noemt leren en uitleggen, besturen en helpen, gaven van profetie, heelmaking en bevrijding⁴.

2. Een uitgaande beweging (*missio*)

In de betrokkenheid op Christus ontstaat onmiddellijk een tweede, uitgaande beweging: zij die zelf gered zijn, worden de wereld ingestuurd. Mensen worden betrokken op Christus en in deze betrokkenheid op Christus krijgen zij deel aan de zending van de Geest in de wereld. De genadegaven die de Geest schenkt, gaan functioneren in de beweging naar buiten. Meestal vatten we deze samen in drie begrippen: *marturia* (getuigenis, verkondiging), *leiturgia* (de viering(en) als geheel, doop, avondmaal, gebed) en *diakonia* (wederzijdse hulp en gemeenschapszin)⁵

---

³ Brink 2013, p. 519

⁴ Brink 2013, p. 522

⁵ Brink 2013, p. 523

2.2. Beweging? *Missio Dei*!

De kerk is de zichtbare gemeenschap rond Christus, kent twee bewegingen, de ingaande en de uitgaande beweging. Maar waar vindt die beweging haar oorsprong? DE grond voor die gemeenschap rond Jezus Christus is de *Missio Dei*: Gods betrokkenheid op de wereld, Zijn werkzaamheid in de (geschiedenis van) de wereld. Die betrokkenheid op en zijn werkzaamheid in de wereld is gebaseerd op Gods liefde voor de wereld.

Christus' gemeente neemt deel aan deze missionaire beweging van Gods wereldwijde liefde. In Christus maakt God zelf zijn naam bekend. Tot eer van Hem zelf en tot heil van de mens en van de wereld en dat is de doorgaande lijn in heel de bijbel. De bijbel als boodschap die van beslissende betekenis is, niet alleen voor Israël maar ook voor alle volken⁶.

Die Bijbelse hoofdlijn maakt een paar zaken duidelijk⁷:

- Het is niet gewoon dat er een gemeente van Christus is en het is niet gewoon dat mensen lid kunnen zijn van een geloofsgemeenschap. Degene die dat mogelijk maakt is God zelf. Hij kwam naar de wereld uit liefde en in die beweging van liefde voor de wereld heeft de gemeente haar plek gekregen.
- De gemeente wordt geroepen om Gods (verbonds)beloften te geloven en daaruit te leven. Er is geen deelname aan Christus zonder deelname aan Zijn zending. De gemeente van Jezus Christus wordt gedreven door een missionair motief en is naar haar aard naar buiten gericht.

2.3. Koninkrijk van God

De naar buiten gerichte beweging van de gemeente vindt z'n oorsprong in de *Missio Dei* maar de gemeente heeft ook een perspectief: het koninkrijk van God. Dat is Gods regering in verleden, heden en toekomst en als afgeleide daarvan de plaats waar deze regering ervaren wordt. In dat Koninkrijk van God heeft de gemeente een eigen plaats⁸.

Christus' gemeente heeft alles met Gods Koninkrijk te maken, overigens zonder aan het Koninkrijk gelijk te zijn. Ze is instrument, voorsmaak en teken van dat Koninkrijk. Ze leeft van de gaven van Gods Koninkrijk en ze verwacht de komst van het Koninkrijk in heerlijkheid. De gemeente is de voorlopige gestalte van een koninkrijk waarvan eenmaal zal blijken het hemel en aarde en alle dingen omvat.

Geplaatst in het perspectief van het Koninkrijk van God, is de gemeente zowel boodschap als boodschapper:

- De gemeente is zelf deel van de boodschap die zij verkondigt. Ze belichaamt die boodschap en zegt zo alleen al doordat zij er is: 'er is gemeenschap', *communio*. Gemeenteleden zijn betrokken op elkaar en leven samen hun leven met Christus. Dat is voelbaar en zichtbaar, maar: nog niet af, nog niet volkomen. De gemeenschap leeft vanuit een heilige onrust: Gods Koninkrijk is bezig te komen zodat ook de gemeenschap zicht ontwikkelt en aanpast aan omstandigheden van dat moment.
- De gemeente is ook boodschapper, *missio*. Gods Woord moet verkondigd worden, in woord en daad om mensen zicht te geven op de breedte van Gods *sjaloom*.

---

⁶ Wierda 2001, p. 8

⁷ Wierda 2001, p. 14

⁸ Wierda 2001, p. 24

De gemeente als boodschap en boodschapper in het Koninkrijk van God. Wortelend in de *Missio Dei* vertoont ze een beweging naar binnen, naar *communio* en naar buiten, *missio*. Dat is oorsprong, aard en doel van de gemeente; het lichaam van Christus, de tempel van de Heilige Geest. Vroeger, nu en in de toekomst. Of je dat ook in de praktijk zo ziet, dat hangt af van hoe je kijkt ...

2.4. Wat je ziet is nog niet wat je gelooft

De gemeente – kerk – kan vanuit twee perspectieven bekeken worden⁹:

1. Van boven: de gemeente zoals zij verschijnt in bijbels licht, vanuit goddelijk of bijbels perspectief.
2. Van beneden: de gemeente zoals zij gezien kan worden in het leven van elke dag, vanuit menselijk perspectief.

In het voorgaande is gesteld dat de gemeente naar haar aard en opdracht missionair is; een uitspraak vanuit bijbels perspectief. Tegelijkertijd constateren ambtsdragers, gemeenteleden en voorgangers dat het met die missionaire uitstraling in de praktijk vaak tegen valt. Veel activiteiten in een gemeente vinden hun oorsprong mogelijk meer in traditie of menselijke tekorten dan in de Bijbelse opdracht Gods grote daden te verkondigen.

Het is daarom voorstelbaar dat actoren in een gemeente, de missionaire uitstraling van de gemeente een impuls willen geven en weer serieus werk willen maken van het missionaire aspect van de ecclesiologie. Vaak vindt men het in zo'n geval verstandig om bescheiden met iets tijdelijks te beginnen en dan is er zomaar een missionair project geboren. Echter zo'n missionair project is niet de *enige* en vaak ook niet de meest effectieve manier om te werken aan missionaire uitstraling van de gemeenschap. Een veelomvattender manier kan zijn het werken aan kerkvernieuwing. In dat geval gaan het geheel van de gemeenschap weer werk maken van haar essentiële opdracht, van datgene waartoe zij in de wereld is: Getuigen van de Levende! Dit vanuit de overtuiging dat missionair zijn niet een van de vele taken van de kerk is, maar de essentie van de hele gemeenschap.

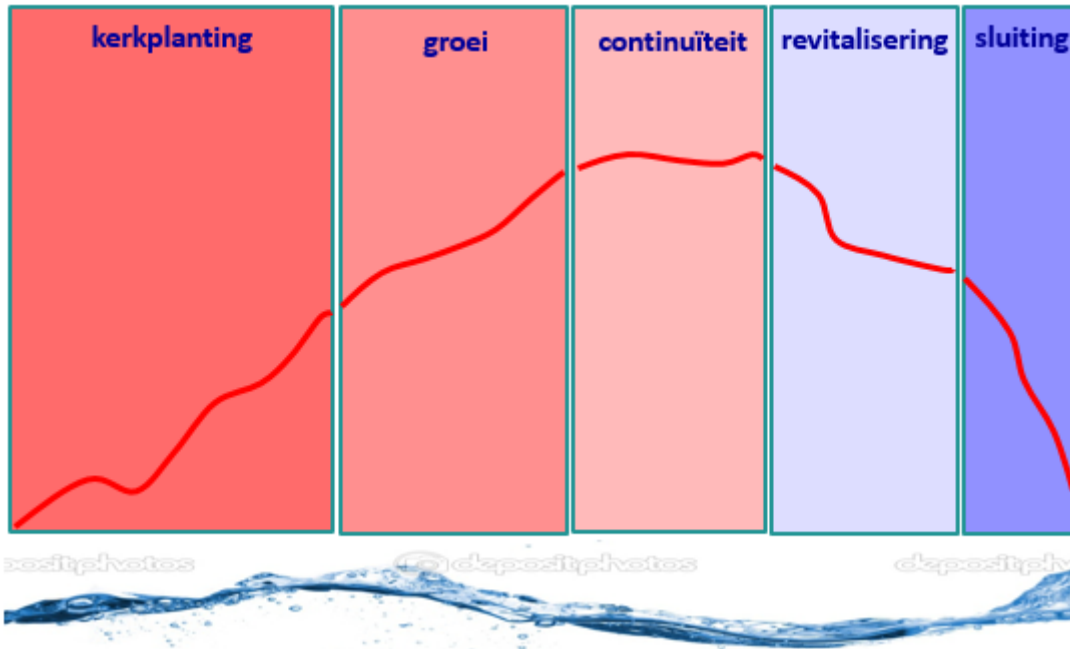
---

⁹ Hoek 1999, p. 9

2.5. Levensfasen van een gemeente

De gedachte dat een missionair project de enige vorm is om te missionaire uitstraling van de gemeente te vergroten, kan ontstaan als de gemeente bekeken wordt vanuit levensfasen. Het opgaan-blinken-verzinken is wel als volgt in beeld gebracht¹⁰:

Een gemeente begint of is ooit begonnen, is gegroeid en die groei heeft zich omgezet in continuïteit. Een stabiele situatie van continuïteit kan zich vertalen naar verstarring wat om revitalisering vraagt. Blijft deze uit dan ligt kerksluiting voor de hand. Gemeenten kunnen zich zo ontwikkelen, maar dat hoeft niet.

Het lijkt er op dat vanaf de eeuwwisseling ontwikkeling van missionaire uitstraling van gemeenten vooral is ingevuld met de kerkplanting- of gemeentestichtingsbeweging. Een kerkplantingsproject wordt dan de manier om het missionaire karakter van een bestaande gemeente te doen ontwikkelen. Vanuit Redeemer Presbyterian Church in New York zijn er verschillende (jonge) voorgangers in de Randstad begeleid bij het (her)planten van een kerk. Voor Redeemer heeft de focus altijd op steden en stedelijk gebied gelegen. Daarbinnen onderzoeken gemeentestichters waar noden en vragen liggen, om zich daar op te richten. (Liturgische) vormen worden afgestemd op de doelgroep om hen zo te bereiken met het Evangelie van Jezus Christus

Deze kerkplantingsbenadering is een benadering die niet zo erg lijkt te passen bij ruraal gebied. Een benadering die weinig soelaas biedt voor gehuchten, dorpen of provinciesteden waar niet echt doelgroepen zijn te kiezen – eenvoudigweg omdat mensen het moeten doen met wie er zijn. In sommige plaatsen zijn gemeenten blij dat ze het gewone kerkelijk leven nog gaande kunnen houden. In andere plaatsen of situaties zijn er nog genoeg missionaire uitdagingen voor diegenen die van buiten naar binnen willen kijken. De idee van kerkplantingen heeft z'n vorm gekregen in de theologie van de stad – in rurale gebieden is er veel minder aandacht geweest voor kerkplanting.

De denkfout die vaak gemaakt wordt is dat alléén gemeenten in de eerste fasen van de levenscyclus en in stedelijk gebied, missionair zouden kunnen zijn.

¹⁰ Brouwer2007, p. 49 - 67

Uit de voorgaande § 2.1. tot en met 2.4. mag echter afgeleid worden dat missionair-zijn van een gemeente haar aard, haar oorsprong en karakter is en niet afhangt van de levensfase of context waar een gemeente al dan niet in verkeerd.

Ongeacht dat wat er te zien is en ongeacht de levensfase waarin een gemeente verkeert: een gemeente is naar haar aard en doel *altijd* missionair. Een gemeente is niet pas missionair als er missionair beleid is gemaakt, wanneer er aan kerkplanting of gemeentestichting 'gedaan' wordt of wanneer zij een duidelijke doelgroep heeft gekozen.

2.6. Missionaire projecten?

Als de gemeente naar haar aard missionair is ... als missionair de kern van de gemeente vormt; boodschap en boodschapper, is het dan niet heel wonderlijk dat gesproken wordt van missionaire projecten? Een project kan namelijk als volgt getypeerd worden¹¹:

- Een project is vaak éénmalig en heeft een tijdelijk karakter. Het heeft een begin- en een eindpunt.
- Een project wordt ingericht bij nieuwe initiatieven waarbij we wel zo ongeveer weten wat we willen maar niet precies hoe het er dan uit moet zien
- Een project heeft meestal betrekking op innovatie, op vernieuwing. Op het ontwikkelen van iets nieuws, iets anders, iets dat we nog niet kennen. Een project heeft eigenlijk nooit betrekking op exploitatie: 'iets aan de gang houden'.
- Een project richt je in om planmatig te werken aan iets om voorspelbaarheid te vergroten. Je organiseert iets wat je nog nooit eerder hebt gedaan.
- Een project is een opdeling van een beoogd eindresultaat en deelresultaten, met elk hun eigen stappen om die deelresultaten te boeken. Te realiseren.

Wat raken gemeenten kwijt als ze hun missionaire activiteit onderbrengen in een project, als het missionaire de aard van de gemeente is in het Koninkrijk van God? Als zou blijken dat het bestaande niet meer missionair is, op basis waarvan denken mensen dan dat als je náást het bestaande iets nieuw gaat ondernemen, dat het bestaande daardoor meer missionair wordt?

Hoe kan je – tenslotte – bedenken dat het resultaat door ons, mensen geboekt moet worden omdat het bij ons begint van ons uit gaat ...

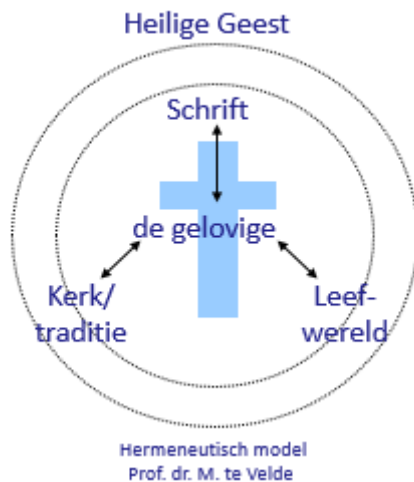
Vanuit de theologische literatuur en de Bijbelse lijnen met betrekking tot de missionaire gemeenschap kan gesteld worden dat er weinig grond is voor het spreken van missionaire projecten en het beperken van missionaire initiatieven tot 'kerkplantingen' en groeigroepen.

---

¹¹ Grit 2012, p. 15

2.7. Gereformeerd?

Wat betekent het wanneer we zeggen dat een kerk of een missionair project gereformeerd is? Het is goed ons te realiseren dat het begrip gereformeerd iets zegt over de identiteit van een kerk of project. Identiteit is een 'oriënteringsbegrip': het plaatst je ergens. Identiteit is wat 'ons' onderscheidend maakt ten opzichte van anderen. De identiteit van een gereformeerde kerk onderscheidt deze kerk dan ten opzichte van andere kerken: denk aan R.K.- of Hervormde kerken, of ten opzichte van evangelische of charismatische gemeenten. In een afzonderlijke notitie is de gereformeerde identiteit beschreven. Zonder dat hier volledig te citeren formuleren we essenties op hoofdlijnen. Dat baseren we op het hermeneutische model getypeerd door Prof. Dr. M. te Velde¹²:

Onder hermeneutiek verstaan we het interpreteren van teksten uit het verleden en het vertolken van de betekenis daarvan voor het heden. Te Velde stelt dat de persoon van de hermeneut als gelovig mens voor het kruis, afhankelijk van verzoening door Christus, geleid door de Geest, fragmenten of argumenten verzamelt om te interpreteren en te vertolken. Zo doen wij dat hier ter beantwoording van de vraag: 'Wat is gereformeerd?'

Gereformeerd vanuit de Bijbel

Een gereformeerde kerk vindt haar identiteit in wat God zelf in haar leven doet. God kwam naar de wereld, Hij schenkt haar verzoening uit genade, Hij doet zichzelf kennen in de Bijbel en ultiem door Christus en Hem komt de eer toe. De kerk zoekt vervolgens hoe zij haar leven als bruid van Christus kan vormgeven in een bepaalde context.

Gereformeerd vanuit de traditie

Gereformeerd is een aanduiding van een kerk die zich wil laten leiden door de Schrift vanuit de overtuiging dat God zelf hierin tot haar spreekt. In verschillende tijden en op verschillend plaatsen hebben mensen hun 'gereformeerde' kernovertuigingen verwoord in belijdenissen en kerkorde. Gereformeerden hechten van oudsher een groot belang aan deze geschriften om dat ze de bijbel na spreken. Het begrip gereformeerd hangt nauw samen met het principe *ecclesia reformata semper reformanda*: een gereformeerde kerk moet zich steeds reformeren overeenkomstig het Woord van God. Dit principe heeft door de tijd een belangrijke functie gehad.

---

¹² Velde 2004, p. 125

Dat wordt zichtbaar in de versplintering van de Gereformeerde Kerk in Nederland vanaf de 19^e eeuw, wat o.a. tot uiting komt in de titel van een boek *Tien keer gereformeerd* – verschenen in 1973. Die verschillende kerkgenootschappen binnen het ‘gereformeerde’ domein ontwikkelen ook een verscheidenheid in levensstijl, kerkelijke cultuur en theologische opvattingen. Om die te ordenen onderscheidt de godsdienstsocioloog H.C. Stoffels drie verschillende groepen binnen de gereformeerde wereld, namelijk de bevindelijk-gereformeerde kern, de vrijgemaakt-gereformeerde kern en de evangelisch-reformatorische kern.¹³ Alle drie met eigen theologie, stijl en opvattingen, onder andere over hun verhouding met de omliggende wereld.

Het is gereformeerd om de kerk te zien als een kerk-onderweg. Het vreemdeling- en bijwonerschap wordt in alle drie de kerken onderkend. Maar hoe dat vorm en inhoud krijgt in de tijd en plaats – daarin verschillen de drie kernen van gereformeerd zijn. Daar waar het voor de ene kern vanzelfsprekend is dat gereformeerd kerkzijn per definitie een dynamisch kerk-zijn is, ligt het accent in de andere kern meer op het bewaren wat ons overgeleverd is.

Reflecterend op de vrijgemaakt-gereformeerde kern valt op deze stroming goed te typeren is aan de hand van de volgende stijlkenmerken. Deze gereformeerden laten zich kennen als principiële, onafhankelijke, strijdbare, objectivistische, zuiverheid (als in ‘waarheid en verantwoording’) nastrevende, gelovigen. Ze trekken rechte lijnen tussen bijbel en praktijk(en) en hebben een grote hang naar uniformiteit die zij vóór en in de vrijmaking zo verfoeiden ...¹⁴.

Vandaag de dag vertonen vrijgemaakt-gereformeerden deze stijlkenmerken nog altijd. Dat doen ze:

- Zowel als ze aan de behoudende kant strijden voor de erfenis van de vrijmaking en zich inzetten voor behoud van de kenmerken van ware kerk, als:
- Aan de vooruitstrevende kant als ze zich richten op andere christenen, op evangelische of charismatische stromingen die ze enthousiasme importeren in hun eigen gemeenten

Gereformeerd bekeken door Stoffels vanuit drie kernen: de bevindelijk-gereformeerde kern, de vrijgemaakt-gereformeerde kern en de evangelisch-reformatorische kern. Elk met hun eigen stijl en theologie. Die hebben consequenties voor de relatie met de context, de leefwereld.

Gereformeerd vanuit de leefwereld

Hoe verhouden gereformeerden zich tot hun leefwereld? In hoeverre bestaat er een wisselwerking tussen leefwereld en een gereformeerde kerk? In zijn algemeenheid begeeft de manier waarop een christen zich verhoudt tot de leefwereld zich tussen de totale theocratie aan de ene kant en het strikte scheidingsdenken aan de andere kant¹⁵.

Theocratie weerspiegelt de gedachte dat God degene is die het hele publieke leven bepaalt en overheerst. Dit gedachtegoed is terug te vinden in de gereformeerde stromingen (o.a. Johannes Calvijn, Groen van Prinsterer, H. Berkhof en A. van Ruler). Het scheidingsdenken aan de andere kant vertegenwoordigt het doperse gedachtegoed dat een heldere scheiding maakt tussen het aardse- en hemelse burgerschap (o.a. Menno Simons, S. Hauerwas en J.H. Yoder). Tussen deze twee uitersten (totale theocratie en radicale scheiding) zijn natuurlijk verschillende tussenposities.

---

¹³ Stoffels 1995, 73.

¹⁴ Velde 2007, 191 - 197

¹⁵ Brink 2012, 570

Binnen de vrijgemaakt-gereformeerde kern, heeft Dekker¹⁶ een godsdienstsociologisch onderzoek uitgevoerd waarin hij de veranderingen binnen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) beschrijft. Met de kwalificaties van weer anderen noemt hij de veranderingen: 'ingrijpend en centraal', 'razendsnel', 'een ongemeen spannende transformatie en 'in een adembenemend tempo hebben de vrijgemaakten in de afgelopen tien jaar hun kenmerkende gerichtheid op de eigen kerk (...) ingeruild voor een gretige openheid naar de breedte van de christelijke traditie'¹⁷.

Die openheid betreft niet alleen de breedte van de christelijke traditie, maar óók de relatie tot de eigen omgeving en relevantie voor deze omgeving. In plaats van de het zelfgekozen, georganiseerde isolement voeren vrijgemaakten in hoog tempo diverse vernieuwingen in op liturgisch, pastoraal, diaconaal en missionair vlak. De aandacht en waardering voor het verleden is daarbij gering en kerkrecht speelt in deze ontwikkelingen nauwelijks meer een rol. Intussen geven leidinggevende ambtsdragers aan dat zij het moeilijk vinden om richting te geven aan gemeenten, een (nieuwe?) koers te bepalen en een visie te formuleren op kerk-zijn in de 21^e eeuw¹⁸.

2.8. Conceptueel kader

Wat is nu het kader van waaruit we in deze kleine gereformeerde missionaire ecclesiologie kijken naar de gemeente, haar zending en de praktijk van haar functioneren in relatie tot haar context? Dat wordt nog eens kort samengevat in deze paragraaf:

De kerk is geschapen door God, gemeenschap rond Christus en beweging door de Geest. Zij is onderdeel van Gods betrokkenheid op de wereld met Gods Koninkrijk als perspectief. Naar haar aard leidt dit tot *communio*; gemeenschap, en *missio*; zending.

Deze geloofsuitspraken zijn niet altijd concreet te zien in de gemeenschap. Zij hebben echter wel consequenties voor hoe je kijkt naar de kerk. Wanneer je vanuit dit geloof kijkt naar de kerk kun je concluderen dat een kerk in elke levensfase missionair kan zijn en dat projectvormen wellicht helpend kunnen zijn, maar dat kerkvernieuwing in veel gevallen misschien een passender manier van missionair groeien is.

De kwalificatie 'gereformeerd' is daarbij niet altijd eenduidig, eerder is met Stoffels aangeduid als drie kernen. Maar zelf binnen één kern kan de dynamiek groot zijn. De vrijgemaakt-gereformeerde kern heeft zich van oudsher geïsoleerd opgesteld maar opent zich in hoog tempo voor haar leefwereld. Zijn zaken in afhankelijk tot welke van drie kernen gereformeerden zich rekenen, staan ze in een meer of minder open relatie tot hun leefomgeving. Vrijgemaakten ontwikkelden zich van een in zichzelf en van de wereld gescheiden kerkverband tot een kerkgenootschap waarin:

- lokale kerken deze geïsoleerde positie volhouden. Door te blijven kiezen voor deze positie en samenwerking met anderen of openheid naar de omgeving mijden, naast
- lokale kerken die dienstbaar willen zijn aan de samenleving. Door te getuigen van Gods boodschap en zelf hier ook een levend voorbeeld van willen zijn

In dit spanningsveld zijn kerken missionair of niet en ze zijn allebei gereformeerd. Wat gebeurt er dan als lokale kerken een missionaire koers ontwikkelen?

---

¹⁶ Dekker 2013

¹⁷ Dekker, 2013 p. 11-17

¹⁸ Jonge 2014, p. 36.

3. Reflectie vanuit conceptueel kader

3.1. Introductie

Vanuit het Praktijkcentrum is onderzoek gedaan naar effecten van missionaire gemeentestichtingsprojecten. Een eerste invalshoek voor dit onderzoek was de vraag hoe duurzaam en innovatief deze gemeentestichtingsprojecten nu zijn (geweest). Een tweede invalshoek werd gevormd door de vraag hoe deze gemeentestichtingsprojecten zie hebben verhouden tot de gereformeerde identiteit van het kerkverband waarbinnen deze projecten zijn geïnitieerd. Wat valt er te concluderen over patronen die zich hebben voorgedaan en tot wat heeft dit nu geleid?

Voor het onderzoek zijn twee casestudies uitgevoerd. Cases waarin missionaire initiatieven in project-aanpak zijn ontplooid naast of vanuit bestaande kerken. Onderzoekers hebben documentstudies uitgevoerd en (groeps)interviews afgenomen. Onderliggend hieraan is de keuze om de gekozen projecten in hun ecologische context te onderzoeken. Daaronder wordt verstaan: dat niet alleen gekeken is naar de kerkplanters en hun ervaringen maar dat ook de visies en opinies van de plantende kerk, de classis en voor zover van invloed de landelijk opererende bestuurders zijn meegenomen. Dat betekent dat de missionaire projecten in drie bestuurslagen zijn onderzocht.

3.2. Geleerde lessen

Als de leiding van een gemeente groei in missionaire uitstraling van de gemeente wil bevorderen, wat zijn dan lessen die zij kunnen leren uit dit onderzoek? Met 'onderzoek' bedoelen we zowel het conceptueel kader (hoofdstuk 2) en de beschrijving van de twee cases (hoofdstuk 3).

1. Leidinggeven

De eerste les die we trekken is: 'Geef leiding'. Leidinggeven betekent: dingen uitleggen, mensen enthousiast maken, hen helpen, dingen mogelijk maken, dingen voordoen en het denkwerk vooraf doen¹⁹. Aan leidinggeven wijden we nog een afzonderlijke paragraaf, maar we formuleren dit als eerste les. Het ontwikkelen van missionaire uitstraling van de gemeente betekent dat lokale leiders leiding geven aan een proces van verandering en groei. Hoe zij deze leiding invullen, hebben we beschreven in § 4.3.. Op deze plaats in dit verslag merken we in elk geval op dat leiderschap vraagt om wijsheid, godsvrucht en moed.

2. Uitgangspunten

Leidinggeven betekent niet dat je op een zeepkist gaat staan en van alles roept. Wij zien kennis als onderdeel van wijsheid. Liefdevolle barmhartigheid is vinden we een andere component van wijsheid – we bedoelen niet dat je op een kille, legalistische manier kennis toepast. Als je leiding gaat geven aan groei in missionaire uitstraling, gebruik dan de fundamentele uitgangspunten die we in hoofdstuk 2 hebben geformuleerd:

- a. Rond Jezus Christus ontstaat een gemeenschap door Gods Geest. Die gemeenschap mag onderling groeien maar het is Christus' bedoeling om haar de wereld in te zenden. De gemeenschap *heeft* niet een missionaire taak, ze *is naar haar aard* missionair.
- b. Dit is een geloofsuitspraak. Wat je gelooft is nog niet wat je ziet. Werken aan missionaire groei van de gemeente, vraagt in eerste instantie om leiderschap dat zichzelf en leden oproept tot een positief-kritische zelfreflectie: 'In hoeverre laten wij aan anderen zien wat we geloven en wie we zijn?' Het constateren van een verschil tussen geloofsuitspraak en werkelijkheid, is niet erg.

---

¹⁹ Bucholz 1999 in Kessler 2001, p. 8

Het is eerder zelfs waarschijnlijk dat zo'n verschil er is. Daar mag leiderschap barmhartig bij stil staan, maar vervolgens mag men in actie komen om het verschil te verkleinen.

- c. Het is de vraag wat dan een passende response is. Die vraag kan beantwoord worden als we de gemeente in haar context zien. Afhankelijk van de mogelijkheden van de gemeente en de specifieke eigenschappen van de context kunnen keuzes gemaakt worden. Ondanks wat we in § 2.6. over projecten schreven: in sommige situaties kan een diaconaal-missionair-project een heel goede keuze zijn. Als leiding en leden niet de verbinding tussen project en gemeente uit het oog verliezen. Daarnaast is missionaire kerkvernieuwing een goede optie. Over kerkvernieuwing schrijven we meer in § 4.3..

3. Onderlinge relaties

Leidinggeven gaat ook over mensen enthousiast maken, hen dingen uitleggen en hen 'meenemen'. Investeer in onderlinge relaties: in de gemeente en tussen gemeente en classiskerken. Positief-kritische zelfreflectie die gericht is op het ontdekken en benutten van het groeipotentieel, leidt tot spanning. Inzetten op groei in missionaire uitstraling betekent dat mensen (leiding en leden) hun vertrouwde gewoonten onder ogen moeten zien en misschien gedeeltelijk achter zich moeten laten. Dat doet niemand als relaties niet goed zijn.

4. Articuleer geloofsinhouden

Spreek vanaf het begin je geloofsuitgangspunten uit. We hebben hoofdstuk 2 geschreven om je woorden te geven aan de noodzaak van missionair-gemeentezijn. Je kunt die gebruiken als woorden om jezelf te verklaren: je doet niets gekks als je inzet op vergroting van missionaire uitstraling. Je helpt hoogstens mensen onder ogen te zien waar het om draait in de gemeente binnen het koninkrijk van God. Investeren in inhoud is nodig om vertrouwen te wekken en te houden – naast de aandacht die je hebt voor onderlinge relaties.

We formuleren les 3 en 4 zoals we die formuleren, omdat we hebben gezien dat in processen van groei mensen elkaar kwijt raken. Dat leiders uit classiskerken het contact met lokale leiders verliezen. Dan gaan achterdocht en wantrouwen onderlinge relatie kleuren. Pas als beiden (lokale en regionale leiders) elkaar in ongewone omstandigheden elkaar ontmoeten, ontdekt men dat de ander toch echt wel te vertrouwen is. 'Hadden we dat maar eerder gedaan' – slaakt men dan als verzuchting. Meestal te laat ...

Steek als (lokale en regionale) leidinggevendenden vanaf het begin in op een proces waarin investeren in inhoud en relaties hand-in-hand gaan.

5. Diversiteit en ruimte: theologisch hermeneutische²⁰ toepassing van kerkrecht
Elke gemeente staat in haar eigen context. De consequentie daarvan is dat als de ene gemeente werk maakt van haar groei in missionaire uitstraling of presentie, zij andere keuzes kan maken dan jij in jouw gemeente. Simpelweg omdat de context van de ene gemeente anders is dan die van de andere gemeente. Daarom zijn onderlinge relaties op regionaal niveau belangrijk. Relaties waarin je elkaar vertrouwt en waarin broeders en zusters uit X hun opvattingen over 'hoe het moet' *niet* projecteren op broeders en zusters uit Y, omdat de context van X een andere is dan die van X. Wat je daarbij moeten leren is om elkaar de ruimte te geven keuzes te maken die passen in de eigen context.

In § 3.3. beschreven we enkele thema's waarover spanning ontstond tussen lokale leiding en classis. Deze spanningen zijn op het niveau van de classis in kerkrechtelijke zin opgepakt. Waarbij kerkrecht vooral *juridisch* geïnterpreteerd is, terwijl dat ook *theologisch* zou hebben gekund. Kerkrecht is allereerst óók theologisch en heeft wortels in ecclesiologie²¹.

Bij kerkrecht gaat het altijd om *rechtsvinding* en vraagt om een hermeneutische benadering²². Een theologische hermeneutische benadering van kerkrecht gebaseerd op ecclesiologische uitgangspunten, kan helpen om ruimte te bieden voor meer diversiteit. Een theologisch hermeneutische toepassing van kerkrecht zou er tot andere uitkomsten hebben kunnen leiden rond de in § 3.3. genoemde aspecten.

6. Ecologische context: omgeving, bestuurslagen en spanning
In het kerkverband bestaan drie bestuurslagen. Leidinggeven aan groei in missionaire uitstraling betekent dat de leiding rekening moet houden met die drie bestuurslagen. We noemen die drie bestuurslagen samen met de omgeving van een gemeente, de ecologische context van de gemeente..

Binnen die drie bestuurslagen hebben actoren verschillende rollen en verantwoordelijkheden. Daardoor verschilt het perspectief van waaruit actoren kijken. Missionaire kerkvernieuwing kan leiden tot situaties waarin de relaties tussen de drie bestuurslagen onder druk komen te staan en dat kan ten kosten gaan van begrip voor elkaar. Onderling goede relaties, tijd, aandacht, transparantie en openheid voorkomen dit. Investeer hier daarom ook altijd in.

Beide casestudies laten zien dat deze drie lagen lang niet altijd hetzelfde zijn voorgesorteerd. De voorgaande lessen zijn zeker (ook) van belang voor de drie bestuurslagen.

---

²⁰ De Bruijne (2017, p. 17 – 19) legt uit dat *hermeneutiek* al een oud begrip is en oorspronkelijk betrekking had op het vertolken of vertalen van berichten. Het woord stamt uit de Griekse literatuur en is na de Reformatie in verband gebracht met uitleg en duiding van de Bijbel nadat een wetenschappelijke theologie was ontstaan met aandacht voor exegese. De term raakte ook in de rechtswetenschap in zwang omdat ook daar oude teksten (wetboeken) geïnterpreteerd moeten worden. Vanaf 1769 werd het begrip gebruikt voor de methoden van interpretatie en vertolking. De moderniteit vracht hierin verandering naarmate steeds meer wetenschapper de overtuiging verloren dat de Bijbel Gods woord is en zo de basis voor schriftkritiek ontstond. Schleiermacher wordt gezien als de vader van de nieuwe hermeneutiek als kritische reactie op moderne schriftkritiek. Zijn overtuiging is dat we ons via de Bijbelse teksten moeten inleven in de geest van de bijbelschrijvers en de context waarin zij schreven. Dan komen wij hun bedoeling op het spoor en in gesprek met hen ontdekken we ook de bedoeling van God als auteur. Deze 'nieuwe' hermeneutiek is daarmee ook een benadering die zich verzet tegen de dominantie van de moderne eenzijdig-rationele en – analytische methoden (in filosofie en andere wetenschappen) .

²¹ Koffeman 2009, p. 11

²² Beek, van de 1992, p. 59

Zoek overleg, ontwikkel regionaal steunende relaties. Expliciteer je bijbels theologische en gereformeerde uitgangspunten. Ken de landelijke regelingen en richtlijnen en neem hierin ruimte om lokaal anders te acteren als de context dit nodig maakt op basis van een theologisch hermeneutische benadering van kerkrecht. Wees hierin proactief: vraag tijdig advies aan bv. Het Deddens Kerkrecht Centrum²³ en werk zo preventief in plaats van reactief op basis van beroep op appèl

7. Financiële steun

Financiële steun maakt dingen mogelijk, beide case geven daar blijk van. Maar het leidt ook tot afhankelijkheden. Het kan zo gebeuren dat missionair prachtige en betekenisvolle initiatieven in kerkrechtelijke zin verwerkt worden. Dan kan een afhankelijke, missionaire kerkplanter een positie kiezen waarin hij zo weinig mogelijk informatie deelt (om geen gedoe te krijgen) en precies genoeg informatie geeft (om financiële steun te ontvangen). Dat kan het effect zijn van langdurige financiële steun. Overweeg eens een ander model van financiële ondersteuning. Daarbij denken we bijvoorbeeld aan een model waarin een initiatief maar drie jaar gesteund wordt, waarin een bepaald bedrag vanuit vertrouwen geschonken wordt of waarin de steun na een periode langzamerhand wordt afgebouwd.

3.3. Missionaire kerkvernieuwing

Onder deze titel verstaan we vernieuwing van lokale kerken, in missionair opzicht. Ook al heb je als gemeente geen kerkplantingsproject, God bedoelt de gemeente als een missionaire gemeente. Als je dat ideaal vergelijkt kan het zo zijn dat er verschil is tussen ideaal en werkelijkheid. Dan is het tijd voor missionaire kerkvernieuwing: inzetten op vergroting van de missionaire uitstraling van de gemeente, met of zonder kerkplantingsproject ...

Die missionaire kerkvernieuwing start niet vanzelf – het vraagt om leiderschap. In § 4.2. schreven we al over leidinggeven. Dat betekent: dingen uitleggen, mensen enthousiast maken, hen helpen, dingen mogelijk maken, dingen voordoen en het denkwerk vooraf doen. Een eenvoudige definitie die tegelijk ook wel weer vragen oproept. Wat zou je dan moeten uitleggen? Waar moet je denkwerk dan over gaan? Wat houdt dat helpen, dat mogelijk maken en dat voordoen dan in? We lichten dit toe door drie leiderschapsrollen²⁴ uit te werken: de leider als ontwerper, leraar en hoeder.

3.3.1. De leider-ontwerper

Vanuit deze rol constateert het lokale leiderschap een verschil tussen ideaal en werkelijkheid als het gaat om de missionaire uitstraling. Vanuit deze rol slaat de leider alarm en geeft hij richting. Dat doet hij door opvattingen te formuleren (of te ‘ontwerpen’) over het doel van de gemeente, een visie op de missionaire roeping van de gemeente en kernwaarden waarnaar de leden zullen leven. Doel, visie en kernwaarden als bakens en richting richtingwijzers.

In deze kleine, gereformeerde missionaire ecclesiologie hebben we geprobeerd om in hoofdstuk 2 deze bakens te beschrijven. Een onderzoek van twee cases bracht ons tot lessen en daar is deze paragraaf een onderdeel van.

Waar zou het denkwerk van lokaal leiderschap zich op moeten richten? Op de vraag in hoeverre de gemeente nog voldoet aan haar missionaire roeping. Op de mogelijkheden van de gemeente in haar context, om te groeien in het voldoen aan haar roeping.

---

²³ Bron: <https://www.tukampen.nl/portal-informatiepagina/deddens-kerkrecht-collectie> geraadpleegd op 11 maart 2019

²⁴ Senge 1997, p. 17 - 27

Tenslotte zou het denkwerk van lokale leiders zich moeten op het ontwerpen van beleid, strategieën en structuren om deze gewenste groei in missionaire uitstraling van de gemeente in gang te zetten. Groeiprocessen op gang brengen ...

In § 4.2. noemden we als zesde les dat het verstandig is zo'n proces van groei in missionaire uitstraling in 'de ecologische context van de gemeente' op gang te brengen. De lokale gemeente in haar context, als onderdeel van een kerkverband met regionaal en landelijk leiderschap. Dat vraagt denkwerk van lokale en regionale leiders om zo'n groeiproces van fundamentele inhoud en goede onderlinge relaties op gang te brengen.

3.3.2. De leider-leraar

Als laatste zin schreven we 'dat vraagt (...) om fundamentele inhoud en goede onderlinge relaties' – de rol van leider-leraar heeft betrekking op fundamentele inhoud. Voor een deel gaat deze rol over onderwijzen: de leider-leraar legt uit wat de oorspronkelijke bedoeling van de gemeente is. Wat de missionaire roeping van de gemeente ook al weer betekende en waar 'we als gemeente staan' ten opzichte van die missionaire roeping. De leider-leraar legt dus inderdaad dingen uit, eventueel gebruikt hij daarbij de inzichten van hoofdstuk 2, maar dat is niet het enige dat de leider-leraar doet.

De leider-leraar onderwijst niet alleen om op weg te gaan, hij of zij brengt beelden, overtuigingen en veronderstellingen van de leden aan de oppervlakte. De redenen die zij hebben en hadden waardoor de missionaire uitstraling langzamerhand verflauwd is. Die redenen kunnen in gewoonte liggen, in gewenning. Of in gemakzucht, in een streven naar comfort.

Daarom herijkt de leider in zijn leraar-rol de tradities en hij (her)waardeert de bestaande situatie om op weg te kunnen gaan naar groei in missionaire uitstraling. Daarbij helpt de leider in zijn leraar rol de leden hun visie op de werkelijkheid te (her)formuleren. De leider-leraar is ook degene die – indien nodig – aandacht vraagt voor een theologisch hermeneutische toepassing van kerkrecht, zodat recht gedaan wordt aan de ecclesiologische grondovertuigingen waar het recht aan ontleend wordt. Waardoor ruimte ontstaat voor vernieuwing die niet zo kunnen ontstaan op basis van een 'regel-is-regel'-opvatting over kerkrecht.

3.3.3. De leider-hoeder

Aandacht voor goede, onderlinge relaties ligt besloten in de rol van de leider-hoeder. Dat gaat over onderlinge relaties binnen kerkenraad en gemeente, maar ook tussen lokaal en regionaal leiderschap. Als les drie beschreven we in § 4.4. het investeren in relaties en het grote belang daarvan. Aandacht hebben voor onderlinge relaties is bij uitstek een component van de leider-hoeder: hij of zij hoedt de gemeenteleden in het mee-op-weg-gaan naar groei in missionaire uitstraling. De leider-hoeder coacht de leden, rust ze toe maar confronteert ze daarnaast ook met ongezonde, ingeslepen gedachtegangen en gewoonten. Ook helpt de leider-hoeder regionaal leiderschap aan vergroting van inzicht bijvoorbeeld door verantwoording af te leggen van keuzes die in zijn gemeente gemaakt zijn, omdat die bijdragen aan vergroting van missionaire uitstraling van de gemeente.

Want investeren in relaties en het betrekken van leden en regionaal leiderschap is niet het enige aspect van de leider-hoeder-rol. In deze rol hoedt de leider ook nog het doel van de gemeente. Als leider-hoeder ontdekt de leider als eerste dat het verschil tussen visie en realiteit inzake missionaire uitstraling zo groot aan het worden is, dat het tijd is om alarm te slaan en actie te ondernemen.

3.3.4. Leidinggeven vanuit drie rollen?

Leidinggevendenden leggen dingen uit, maken mensen enthousiast, helpen hen, maken dingen mogelijk, doen dingen voor en doen denkwerk vooraf. We hebben het uitgewerkt in drie leiderschapsrollen: de leider-ontwerper, de leider-leraar en de leider-hoeder. Dat uitleggen in één, het toepassen is nog weer iets anders. Daarbij kunnen lokale, regionale en landelijke leiders hulp gebruiken. Vanuit het Praktijkcentrum voor onderzoek en dienstverlening aan kerken bieden we daarbij theologisch-agogische begeleiding. We lichten dit toe in de laatste paragraaf.

3.6. Theologisch-Agogische en – hermeneutische begeleiding

In de bestudering van de cases valt op dat lokale leiders in zekere zin eenzaam zijn geweest. Niet zozeer relationeel, maar inhoudelijk theologisch. In alle contacten met regionale en landelijke leiders is er nauwelijks tot geen theologische begeleiding geweest bij het beantwoorden van prangende, identiteitsgebonden vragen. Soms was dit begrijpelijk, bijvoorbeeld omdat (regionale) leiders de opdracht hadden zich te beperken tot geld. Prangende, identiteitsgebonden vragen hebben wij in dit onderzoek gevonden op het gebied van leiderschapsteams en vrouwen, de rol en bevoegdheid van ambtsdragers en het leken-gemeenteleden en het gebruik van de sacramenten

Het Praktijkcentrum is gelieerd aan enerzijds de Theologische Universiteit Kampen en anderzijds aan op opleiding HBO-theologie aan Hogeschool Viaa in Zwolle. Wat we in Kampen 'Praktische Theologie' noemen, onderwijzen we in Zwolle als 'Theologisch-Agogisch Handelen'. De gedachte die aan dit theologisch-agogisch handelen ten grondslag ligt, is dat de werkelijkheid vaak te complex is om vanuit één perspectief te bekijken. In Nederland kennen we gezegden die dit benoemen:

- Als je alleen maar een hamer hebt, is alles een spijker.
- Je kunt wel gelijk hebben, maar daarom krijg je het niet.

Het theologisch-agogisch handelen begeeft zich tussen geloofsovertuigingen en vragen uit de praktijk. Deze geloofsovertuigingen zien we breed: bijbels gegevens vormen een domein naast elementen uit kerk en traditie. Beiden leiden tot geloofsovertuigingen. Deze vragen uit de praktijk kunnen breed zijn, maar staan in dit onderzoek in de context van groei in missionaire uitstraling. Als wij vanuit theologisch-agogische optie gemeenten begeleiden, bijvoorbeeld in hun groei in missionaire uitstraling, dan is deze begeleiding:

- geen horizontale, platte procesbegeleiding van waaruit je altijd veranderkundig kunt denken en handelen;
- geen goed bedoelde en bijbels getrouwe verkondiging die wel waar is, maar waarvan betrokkenen zich afvragen hoe dit relevant kan zijn in hun situatie.

In onze theologisch-agogische begeleiding van gemeenten richten we ons op samenwerking binnen kerkstructuren: lokaal, regionaal en landelijk. Daarbinnen maken we met respect voor onderlinge relaties serieus werk van het formuleren en toepassen van geloofsinhouden die relevant zijn voor de vragen die in deze gemeente op enig moment aan de orde zijn. Daarbij onderzoeken we eventuele bezwaren die daarbij aan de orde te zijn. Dat kunnen bezwaren in de gemeente zijn maar ook in de ecologische context van de gemeente. Theologisch-agogische begeleiding richt zich daarbij dan op respectvolle maar impactrijke interventies, zodat het groeipotentieel van gemeenten optimaal aangesproken en benut wordt.

Daarbij kan theologische hermeneutische benadering van kerkverband en kerkrecht zeker helpend zijn. Met deze benadering is ervaring opgedaan door promovendi en directie van de Deddens Kerkrecht Centrum. Lokaal of regionaal leiderschap zou missionaire kerkvernieuwing een grote impuls kunnen geven als zij zich zouden verdiepen in begrip en toepassing van een theologisch hermeneutische benadering van kerkrecht. Tot opbouw van gemeenteleden, in afstemming tussen lokaal, regionaal en landelijk leiderschap maar vooral om gemeenten (weer) te doen groeien in het werk maken van hun missionaire roeping. Om zo dienstbaarheid te zijn aan de *missio Dei*.

4. Duurzame en innovatieve kerken

Stefan Paas

4.1. Van kerkplanting tot missionair pionieren

Aan het begin van deze eeuw kwamen in de kleinere gereformeerde kerkgenootschappen – vooral in de CGK en de GKv – op verschillende plaatsen spontaan initiatieven tot stand om nieuwe gemeenten te planten. De achterliggende oorzaken waren deels langlopend, deels afhankelijk van het moment. Zo was er al sinds de jaren zestig een groeiend besef dat we in Nederland kunnen spreken van een ‘zendingsveld’. Ook de principiële missionaire aard van de gemeente kwam steeds meer onder de aandacht, en werd in brede kringen van de kerken erkend. Naast deze diepere oorzaken waren er ook min of meer directe aanleidingen. Zelf herinner ik me – toen werkzaam als evangelisatieconsulent binnen de CGK – dat ik rond die tijd ineens in aanraking kwam met verschillende begaafde en enthousiaste mensen uit de gereformeerde gezindte die de roeping ervoeren om aan kerkplanting te doen in Nederland. Een aantal van hen waren theoloog of zelfs predikant, anderen niet. Een andere impuls kwam vanuit de Verenigde Staten: de groeiende aandacht voor het werk van Tim Keller, predikant van de Redeemer Presbyterian Church in New York. Keller maakte als gereformeerd theoloog gemeentestichting acceptabel voor gereformeerde kerkgenootschappen in Nederland. Immers, tot dan toe was kerkplanting lange tijd vooral een aangelegenheid geweest van zogeheten ‘vrije groepen’ of ‘evangelische kerken’. Gereformeerde en zogeheten ‘gevestigde’ kerken deden daar sinds de negentiende eeuw niet meer aan, behalve dan uiteraard op het overzeese zendingsveld.

Achteraf is het misschien logisch dat, met het doorbreken van missionair besef in Nederlandse kerken, ook kerkplanting weer op de agenda kwam. Maar zelf ervaar ik die eerste jaren van onze eeuw nog altijd als een heel bijzondere tijd, waarin allerlei afzonderlijke stromingen samenvloeden en zorgden voor een nieuw missionair elan. In theologentaal: we kunnen hier spreken van een *kairos*-moment, een bijzondere, door God gegeven tijd waarin hij zijn kerk opschudt, en nieuwe initiatiefnemers laat ‘opstaan’. Ietwat gechargeerd kunnen we misschien zeggen dat precies rond de tijd dat velen in de kerk klaagden dat de grote leiders van de voorgaande decennia – die nog een weg durfden te wijzen – waren verdwenen, er nieuwe personen opstonden – minder dominant aanwezig misschien, en vooral via andere media opererend – die de kerken weer op sleeptouw namen. Maar nu ging het minder over ethische dilemma’s of doctrinaire zuiverheid; het ging over de vraag hoe het evangelie weer kon spreken tot mensen die lange tijd vervreemd waren van de kerk, of zelfs nooit een kerk vanbinnen hadden gezien. Ik ben de laatste om schamper te doen over zorgen om ethiek of leer, maar ik denk wel dat daarmee een goede prioritering is gesteld: de voortgang van het Woord door de wereld is leidend bij de vragen over interne structuren, ambten, of kerkrecht; en die voortgang van het Woord zet ook de vragen rondom ethiek en dogma in het juiste licht. Reformerend is immers een werkwoord.

De taal van kerkplanting burgerde razendsnel in. Tegelijk kwam er ook behoefte aan andere, minder beladen termen, zoals ‘missionaire gemeenschapsvorming’ en ‘missionair pionieren’. Onder de

laatste term is de beweging bijvoorbeeld geland in de Protestantse Kerk in Nederland, waar momenteel de vragen rondom missie en kerkvorming hoog op de agenda staan. Terugkijkend op de afgelopen kleine twintig jaar verbaas ik me erover hoe iets wat zo klein begon inmiddels zo breed verspreid is geraakt. Het doet denken aan een uitspraak van Bill Hybels: “Overschat niet wat je in een jaar kunt bereiken, maar onderschat niet wat er in tien jaar kan gebeuren”.

Inderdaad is gebleken dat er veel kan gebeuren in een beperkt aantal jaren, zelfs al gaat het voor ongeduldige pioniers natuurlijk nooit snel genoeg.

4.2. Motieven

Kerkplanting – of ‘missionair pionieren’ – wordt in gereformeerde kring vanouds geassocieerd met een streven naar zuiverheid. Het staat in een geur van protest, afscheiding en splitsing; ontevreden gemeenteleden die een ‘losgemaakte’ dominee achterna lopen om op een alternatieve locatie te kerken. Die associatie is al oud, en ook niet helemaal onterecht. Een zoektocht naar zuiverheid in leer en leven is een belangrijke drijfveer geweest (en soms nog) bij heel veel nieuwe kerkplantingen door de eeuwen heen. In feite is de Reformatie zelf zo’n beweging geweest. In zekere zin zit hier vaak ook een missionair motief achter: de bestaande kerk wordt verweten dat zij onvoldoende heeft gedaan om mensen te doordringen met het zuivere evangelie, en daarom is er een nieuwe kerk nodig die het Woord wel recht snijdt, die wel de nieuwtestamentische kerk in alles volgt, en zo meer.

Maar in de twintigste eeuw zijn, vooral in de geseclariseerde gebieden van het Westen, twee andere motieven steeds belangrijker geworden. In het midden van de vorige eeuw kwam, onder invloed van de Amerikaanse zendeling Donald MacGavran, de zogeheten kerkgroebeweging op. Het doel van zending, aldus die beweging, was de groei van de kerk door bekeringen van niet-kerkelijke mensen. En al snel zei men daarbij dat kerkplanting – het stichten van nieuwe kerken – het beste middel was om die kerkgroei te bereiken. Tot op de dag van vandaag is dit een veelgehoord argument: nieuwe kerken trekken meer bekeerlingen dan oude kerken, en dat is op zichzelf al een goede reden voor een kerkgenootschap om regelmatig nieuwe kerken te planten. In onze laatmoderne samenleving komt daar nog bij dat bevolkingen voortdurend verschuiven: steden krimpen en groeien, het platteland is nu eens aantrekkelijk en dan loopt het weer leeg, er is immigratie. Een kerk die in de buurt wil blijven van waar mensen wonen en werken, zal dus regelmatig nieuwe ‘vestigingen’ moeten ‘openen’. Andersom gezegd: een kerkgenootschap dat nooit nieuwe gemeenten sticht, loopt een reëel risico naar binnen gekeerd te raken, en in te dutten. Men blijft zorgen voor de langzaam krimpende bestaande ledengroep, maar komt niet of nauwelijks meer in aanraking met nieuwe groepen, generaties en culturen, en loopt daardoor belangrijke inzichten en vernieuwingen mis. Dit nog los van het feit dat zo’n kerk zelden of nooit de vreugde ervaart van mensen die tot geloof in Jezus Christus komen.

Tegelijk zien we de laatste decennia ook steeds meer dat zending in de laatmoderne cultuur iets anders is dan zending in Papua of zelfs in het Nederland van de jaren vijftig. In ons land is het niet (meer) zo dat simpelweg het openen van een nieuwe kerk, met misschien een wat eigentijdser programma, genoeg is om nieuwe mensen te trekken. Zelfs hippe evangelische gemeenten in Nederland merken dat het grootste deel van hun publiek toch weer bestaat uit mensen die voorheen ook al kerkelijk betrokken waren. Dit vraagt om bezinning en vernieuwing, en dat kan niet alleen door achter een bureau te zitten en boeken te schrijven. Vernieuwing van zending vraagt ook om experimenteren, gelovig en vertrouwend dingen uitproberen, ondersteund door een kerkverband dat zo’n ‘laboratorium’ enige ruimte en vertrouwen geeft. Momenteel is er, onder andere geïnspireerd door ontwikkelingen in Engeland, meer aandacht voor kerkplanting (of missionaire gemeenschapsvorming) als een bron voor noodzakelijke vernieuwing van kerk en zending. Kort door de bocht geformuleerd lukt vernieuwing het best wanneer een kerkverband niet probeert te veel

controle uit te oefenen op een nieuw initiatief, bijvoorbeeld door vooraf heel strakke criteria te formuleren waaraan het moet voldoen. Verder is het belangrijk dat zulke initiatieven voldoende spannend zijn (dat wil zeggen, zich begeven in missionair uitdagende contexten) en voldoende gevarieerd zijn als het gaat om de samenstelling van de gemeenschap en het leiderschap. Een al te homogene groep is wel veilig en vertrouwd, maar zal waarschijnlijk niet tot veel vernieuwing komen.

Ik vermoed overigens dat beide motieven – groei en vernieuwing – met elkaar verbonden zijn in een missionair project. Immers, de zoektocht naar nieuwe gelovigen zal onvermijdelijk stuiten op de vraag naar vernieuwing van de kerk. En andersom geldt dat ‘vernieuwing’ nogal in de lucht blijft hangen als de vraag niet gesteld wordt waartoe die vernieuwing moet leiden en hoe je die kunt beoordelen. En bij dat laatste zal de groei van de kerk door nieuwe gelovigen zeker ook een rol moeten spelen.

4.3. Duurzaamheid

Inmiddels zijn we twintig jaar verder en zijn er al heel wat gemeentestichtingen van het eerste uur die de volwassenheid naderen. We hebben nu ook scherper in beeld wat de opbrengsten zijn. Zo zijn er bijvoorbeeld verschillende onderzoeken die laten zien dat we – met wat slagen om de arm – inderdaad kunnen vaststellen dat nieuwe gemeenten over het geheel meer nieuwe gelovigen trekken dan oudere gemeenten. En er zijn ook verschillende boeiende case studies van vernieuwende vormen van liturgie, pastoraat, leiderschap en dergelijke in kerkplantingen.

Tegelijk krijgen we ook vragen en uitdagingen scherper in beeld. Om er een paar te noemen:

- Wat gebeurt er met de (gereformeerde) identiteit van nieuwe gemeenten?
- In hoeverre zijn deze pioniersplaatsen op termijn in staat zichzelf financieel te bedruipen?
- Is nadruk op experimenteren en voortdurende ontwikkeling te verzoenen met het vormen van nieuwe generaties, het aanbrengen van geloofskennis, de rust die gezinnen ook nodig hebben?
- Zijn er voldoende begaafde missionaire pastors om zulke plekken te leiden en om nieuwe plekken te stichten?
- Brengt dat hele pionieren niet veel onrust in de kerk, en is zulke onrust wel heilzaam?

In mijn eigen onderzoek vat ik deze vragen samen onder de noemer ‘duurzaamheid’. Die term duidt op de houdbaarheid van een initiatief, het vermogen van een project om zich over langere tijd stabiel te ontwikkelen en in stand te blijven. Anders gezegd: een kerkplanting is duurzaam wanneer er niet meer in gestopt hoeft te worden dan eruit komt.

Nu wordt er al over duurzaamheid van zendingsprojecten gepraat sinds het eind van de achttiende eeuw, toen het Westen voor het eerst grote zendingen begon op te zetten naar de koloniale gebieden in Afrika en Azië. In die geschiedenis is wel duidelijk geworden dat duurzaamheid een begrip is waarachter meer dimensies schuilgaan. In het model dat ik heb ontwikkeld, deels door de zendingsliteratuur te bestuderen en deels door onderzoek te doen naar de gangbare pionierspraktijk in Nederland, ben ik gekomen tot vijf belangrijke dimensies van missionaire duurzaamheid:

- Mensen: een gemeenschap is duurzaam wanneer zij meer mensen zonder kerkelijke betrokkenheid aantrekt dan dat zij mensen verliest aan de ‘wereld’;
- Geld: een gemeenschap is duurzaam wanneer zij niet meer geld van externe bronnen nodig heeft dan zichzelf weggeeft aan andere kerken of goede doelen;
- Theologie: een gemeenschap is duurzaam wanneer zij naar het bezonnen oordeel van andere, verwante kerken een betrouwbare en inspirerende voortzetting geeft aan de traditie waarin zij staat;

- Spiritualiteit: een gemeenschap is duurzaam wanneer zij het geloof en de energie van haar leden niet uitput, c.q. van hen niet meer vraagt op dit gebied dan zijzelf kan aanvullen;
- Reputatie: een gemeenschap is duurzaam wanneer zij geen schade toebrengt aan de reputatie van de kerk in het algemeen, het kerkgenootschap waartoe zij behoort, en aan kerkplanting.

Als deze vijf zaken allemaal belangrijk zijn, dan is ook duidelijk dat 'succes' in een van deze dimensies kan samenhangen met 'schade' in een van de andere dimensies. Een kerk kan bijvoorbeeld enorm succesvol zijn op het gebied van groei, maar tegelijk daarbij grote reputatieschade aanbrengen aan de kerk in het algemeen (denk aan manipulatie of misbruik) of financieel zeer afhankelijk zijn van anderen (bijvoorbeeld wanneer de kerk vooral mensen trekt die weinig geld hebben, of er niet in slaagt haar leden geefdiscipline bij te brengen). Een kerk kan zeer betrouwbaar zijn in de leer, maar daarbij de spiritualiteit en motivatie van haar leden uitputten door een cultuur van controledwang of voortdurende conflicten. Hier is het belangrijk om te zeggen dat er vrijwel geen gemeente zal zijn die duurzaam is op al deze vijf gebieden. Vandaar dat ik ook benadruk dat elke gemeente in een 'ecologie' staat met andere gemeenten. Duurzaamheid kan alleen bereikt worden wanneer gemeenten samenwerken, en elkaar aanvullen. Een kerkverband kan daarvoor een prachtige omgeving zijn, bijvoorbeeld doordat rijkere gemeenten in het oosten van het land armere gemeenten in het westen helpen, terwijl de laatsten tegelijk trainingen voor missionair kerkzijn verzorgen in kerken in het oosten. Onderlinge waardering en erkenning dat geen enkele kerk op al deze vijf gebieden voorbeeldig kan zijn, zijn daarbij behulpzaam. Dit model van duurzaamheid kan misschien helpen om op dit punt het gesprek te voeren als diverse gemeenten binnen een kerkverband, of als gemeenten van verschillende kerkverbanden in een stad of regio.

Dit model is ook een onderzoeksmodel. Eerder in dit boekje staat een hoofdstuk over een onderzoek naar twee GKv-kerkplantingen waarin dit model in aangepaste vorm is gebruikt voor een 'quick scan' ten aanzien van de duurzaamheid van deze twee kerkplantingen. In de volgende paragraaf wil ik nog wat dingen zeggen over de resultaten daarvan. Hier benadruk ik alleen dat de vijf dimensies van het model uiteraard niet allemaal op dezelfde manier te onderzoeken zijn. Sommige zijn meer kwantitatief (tellen), andere kwalitatief (evalueren) van aard. Sommige kun je onderzoeken met een enquête of door de boekhouding te controleren, andere zijn alleen te onderzoeken door wijze mensen langere tijd met een gemeenschap te laten optrekken om die als het ware van binnenuit te leren verstaan. Het onderzoek waarover hoofdstuk 3 spreekt vond plaats op 2 plaatsen via de methode van een 'case study', waarbij de nadruk lag op kwalitatieve waarneming en de nadruk vooral op de dimensie 'Theologie'. De vraagstelling was immers in hoeverre deze nieuwe gemeenten 'gereformeerd' zijn, en hoe je dat überhaupt kunt onderzoeken. Het is duidelijk dat er meer nodig is voor een volledig duurzaamheidsonderzoek, maar het onderzoek in dit boekje is een mooi begin.

4.4. Reflectie op de resultaten

Als we het duurzaamheidsmodel zoals hierboven geschetst ernaast leggen en ons daarbij concentreren op enerzijds de initiatiefnemers van het project (de kerkplanters) en anderzijds de vertegenwoordigers van het kerkverband (deputaten, steungevers, etc.), kunnen we het volgende noteren.

1. *Mensen*. Het is bij beide projecten onduidelijk in hoeverre het bereiken van nieuwe mensen van meet af aan hoog op de agenda stond. In de ene plaats leek het meer tot het DNA te behoren dan de andere. Een aantal van de betrokkenen was daar zelf al bezig met evangelisatie. In de andere plaats lezen we daarover niets; Vragen rondom 'eigen' manieren van kerkzijn en de ruimte die daarvoor gevraagd kon worden leken daar meer het gesprek te bepalen. Andersom is het niet duidelijk of dit punt vanuit het kerkverband dringend onder de

aandacht is gebracht. Een gevolg daarvan is dat het doel en de richting van het eerste project van meet af aan duidelijker lijkt te zijn geweest, en dat het project minder bepaald is geweest door binnenkerkelijke frustraties. Voor een kerkverband is de les hier dat bij missionaire gemeenschapsvorming vanaf het allereerste begin heel duidelijk moet zijn wat de *missie* is.

Dat men dingen 'anders' wil doen, of dat men 'ruimte' zoekt, zal waar wezen, maar *waarom* wil men dat? Kan men concrete voorbeelden overleggen, verhalen vertellen, ervaringen delen waaruit blijkt dat dit project nodig is? En waar het de leiders betreft (hetzij de eerste initiatiefnemers, hetzij eventueel later ingehuurde krachten): kunnen die een *track record* laten zien waaruit intensieve missionaire betrokkenheid blijkt?

2. *Geld*. Op zichzelf is het niet erg dat een kerkplanting ook op langere termijn niet kostendekkend is. We denken immers ecologisch. Ook in het Nieuwe Testament moest de gemeente uit Korinthe die uit Jeruzalem financieel bijspringen. Financiële zelfstandigheid is geen must voor een gemeente, al is uiteraard het wel zaak wijs met middelen om te gaan. In het algemeen is financiering van missionaire projecten een wetenschap op zichzelf. Een paar gedachten om hierbij te overwegen:
  - Sommige kerken geven veel geld aan het begin (de eerste drie jaar bijvoorbeeld) en geven daarbij tegelijk een doel aan dat de nieuwe kerk op vrij korte termijn financieel zelfstandig moet worden. In een gesecculariseerde omgeving, dus een 'moeilijk zendingsterrein' waar geen snelle bekeringsgroei te verwachten is, werkt dit in de hand dat kerkplantingen zich concentreren op gebieden waar je snel groei kunt verwachten, en dat zijn bijna altijd plekken in de Bijbelgordel. Echte missionaire vernieuwing die bruggen slaat naar gesecculariseerde Nederlanders houdt in dat een project niet op korte termijn financieel zelfstandig zal zijn;
  - Volgens recente studies naar vernieuwing en start-ups is de meest effectieve financieringsvorm gericht op het geven van relatief kleine bedragen over een relatief lange periode. Anders gezegd: je bekostigt niet de hele begroting (de pioniers zullen er dus bij moeten werken, of een vriendenkring organiseren), maar je zorgt wel voor een zekere vastigheid en betrouwbaarheid voor een lange periode. Dit bevordert dat je mensen aantrekt die niet op zoek zijn naar financiële veiligheid, en mensen die ondernemend genoeg zijn om te werken aan innovatieve vormen van financiering. Ook bevordert deze manier van steungeven dat pioniers een deel van hun tijd buiten de gemeente doorbrengen en zo meer op een natuurlijke manier in de samenleving staan.

Bij de hier onderzochte projecten is gekozen voor vrij forse financiële investering, waarvan je achteraf moet zeggen dat die niet erg duurzaam is. In de eerste plaats betekent zo'n aanpak dat je als kerkverband maar heel weinig pioniersprojecten kunt steunen. In de tweede plaats betekent zo'n aanpak bijna automatisch dat je ook voor de toekomst toewerkt naar een traditionele gemeentevorm waarin een volledig betaalde professionele voorganger ondersteund wordt door een gemeente die groot genoeg is om daarvan de kosten op te brengen. In de derde plaats worden op deze manier geen echte ondernemers aangetrokken.

3. *Theologie*. Hoewel het onderzoek gericht was op het gereformeerde 'gehalte' van de projecten, bleek dat het gesprek in de praktijk meer in de richting ging van het zich al dan niet gesteund weten door het kerkverband. Anders gezegd: het begrip 'gereformeerd' komt in dit onderzoek vooral in sociologische en institutionele zin aan de orde, en niet zozeer in leerstellige of spirituele zin. Eerder onderzoek van Mark van Leeuwen heeft echter laten zien dat leiders van gereformeerde kerkplantingen zich in hoge mate verbonden voelen met de gereformeerde traditie en kernpunten daarvan hartelijk onderschrijven. Uiteraard komen we hier op spannende vragen die zich ongetwijfeld nooit voor iedereen bevredigend laten beantwoorden. Belangrijk is hier dat we 'gereformeerd' niet beschouwen als iets wat voor eens en altijd vastgespijkerd kan worden, maar dat telkens opnieuw in nieuwe contexten ontdekt en herformuleerd moet worden.

4. *Semper reformanda*, immers? Juist de missionaire uitdaging van een seculiere omgeving zal kerkplanters enerzijds brengen tot een heroverweging van de minder bruikbare en tijdgebonden elementen uit hun traditie, maar anderzijds ook tot een nieuwe toewijding aan die elementen die zich hier opnieuw hebben bewezen als belangrijk en inspirerend. Voor kerkverbanden lijkt het me juist hier belangrijk om vertrouwen te hebben dat de Heilige Geest in de zending voorop gaat en de kerk opnieuw zal leren wat waardevol is in de gereformeerde traditie. In de praktijk zal dit betekenen dat men 'laag' moet zitten op controle, en 'hoog' op het toerusten en uitzenden van goed opgeleide en beproefde mensen. Hier denk ik ook nadrukkelijk aan goed opgeleide theologen (ik ben sceptisch over projecten waar theologische expertise gewantwoord of genegeerd wordt). Innovatie is altijd een ontmoeting tussen theologische kennis en nieuwe uitdagingen, en zonder theologische kennis zal innovatie op niet veel meer neerkomen dan pragmatische en cosmetische aanpassingen. Het is een cruciaal aandachtspunt zorgvuldig te kijken naar leidinggevendenden die loyaal-kritisch ten aanzien van de gereformeerde traditie staan, en die beschikken over een goed gevulde theologische gereedschapskist naast missionaire hartstocht.

5. *Spiritualiteit*. Het begrip 'spiritualiteit' heeft een boek nodig om goed beschreven te worden, maar hier denk ik vooral aan een zekere positieve gerichtheid: bezieling die voortkomt uit de wetenschap waarvoor men leeft, en waarvoor men het doet. Bij kerkplantingen is het van het grootste belang dat van meet af aan de blik naar voren is gericht, naar de nieuwe context waarin men kerk wil zijn en het evangelie wil delen. Het lijkt erop dat tenminste bij één van de projecten ook een zekere frustratie over de eigen traditie meespeelde en zich vertaalde in een hunkering naar iets 'nieuws'. Een zeker ongenoegen en 'heilige verontwaardiging' zijn weliswaar nodig in een missionair project, maar het luistert nauw, zeker in gereformeerde kerken. Ongenoegen komt namelijk maar al te vaak voort uit een nogal naar binnen gekeerde houding, waarbij men zich vooral stoort aan wat er allemaal wel of niet mogelijk is in de kerk. Als een kerkplanting een uitlaatklep moet worden voor dergelijke frustratie valt er weinig van te verwachten. Het project zal dan ook het verkeerde soort mensen aantrekken (mensen die vooral heel goed weten wat ze *niet* meer willen, maar weinig idee hebben van wat er wel moet gebeuren), en leidinggevendenden die zich meer laten bepalen door frustraties dan door verlangen. Missionaire spiritualiteit is juist positief en doelgericht; zij laat zich niet te veel afleiden door allerlei binnenkerkelijk gedoe. Vertaald in een kerkplanting betekent dit dat de cultuur van zo'n gemeenschap is gericht op vernieuwing omwille van het evangelie en geloofsgroei, niet om 'hip' of 'eigentijds' te zijn als zodanig. Dit vraagt echter ook om een moederkerk(genootschap) dat met enig vertrouwen en blijmoedigheid de eigen traditie beschouwt, daarin niet al te defensief staat, en vertrouwen kan geven aan pioniers. Meer dan eens is de laatste jaren aangegeven dat er binnen de GKv een zekere 'zelfhaat' leeft, die wellicht de terugslag is van een al te parmantige geloofshouding in de jaren tachtig, maar die zich moeilijk laat verzoenen met werkelijke missie. Om theologisch vernieuwend te zijn is een evenwichtige omgang met de eigen traditie nodig; alleen dan kan er ook profetisch gesproken worden.

6. *Reputatie*. De vraag of en in hoeverre de onderzochte kerkplantingen hebben bijgedragen (of juist afgedaan) aan de reputatie van de kerk in de samenleving, of die van de GKv bij andere kerken valt moeilijk af te leiden uit het onderzoek. In directe zin kwam dat niet aan de orde. Het blijft echter een belangrijke vraag om mee te nemen. Het feit dat de PKN de laatste jaren steeds sterker inzet op pionieren, en dat men – zeker in Amsterdam – daarbij ook nadrukkelijk heeft proberen te leren van de lessen die de kleine gereformeerde kerken opdeden, is misschien een teken dat kerkplanting deze kerken ook bij de grote ‘buren’ op de kaart heeft gezet. Het naar binnen gekeerde en zelfgenoegzame imago van de GKv bij andere kerken is daardoor mogelijk verbeterd. Maar om dat vast te stellen, zou ander onderzoek nodig zijn.

5. Geraadpleegde literatuur

1. Beek, Bram van de. Hermeneutiek van het kerkrecht. In: Wim van 't Spijker en Leen van Drimmelen *Inleiding tot de studie van het kerkrecht*. (Kampen: Uitgeverij Kok, 1992)
2. Brink, Gijsbert van de en Kees van de Kooi. *Christelijke dogmatiek*. (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013)
3. Brouwer, Rein, Kees de Groot, Henk de Roest, Erik Sengers en Sake Stoppels. *Levend Lichaam. Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland*. (Kampen: Uitgeverij Kok, 2007)
4. Bruijne, Ad de. De kunst van het verstaan. Hermeneutiek in Kampen. In: Ad de Bruijne en Hans Burger (redactie). *Gereformeerde hermeneutiek vandaag. Theologische perspectieven*. (Barneveld: Uitgeverij de Vuurbaak, 2017)
5. Chester, Tim en Steve Timmis. *Total Church. A Radical Reshaping around Gospel and Community*. (Wheaton, Illinois: Crossway Books, 2008)
6. Dekker, Gerard. *De doorgaande revolutie. De ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken in perspectief*. (Barneveld: Uitgeverij de Vuurbaak, 2013)
7. Grit, Roel. *Projectaanpak in zes stappen. P6-Methode*. (Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers, 2012)
8. Hoek, Jan. *Gemeentezijn dat houdt wat in*. (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 1999)
9. Hornikx, René. *Kleine encyclopedie van gemeenteopbouw*. (Kampen: Uitgeverij Kok, 2006)
10. Jonge, Annemiek de, Hans Schaeffer, Moniek Mol en Hayo Wijma. *Vragen & Knelpunten. Behoeftenonderzoek Praktijkcentrum*. Zwolle: (Eigen Uitgave het Praktijkcentrum, 2014) Te raadplegen via <https://www.praktijkcentrum.org/wp-content/uploads/2014/04/Kerken-onderweg.pdf> geraadpleegd op 28.09.2018.
11. Kessler, Volker en Martina Kessler. *Macht in de gemeente. Over machtsfiguren en machtsmisbruik in de kerk*. (Zoetermeer: uitgeverij Boekencentrum, 2001)
12. Koffeman, Leo. *Het goed recht van de kerk. Een theologische inleiding op het kerkrecht*. (Kampen: Uitgeverij Kok, 2009)
13. Kamphuis, Barend. Ecclesiologie. In: Harinck, G. (hoofdredacteur) *Christelijke Encyclopedie*. (Kampen: Uitgeverij Kok, 2005)
14. Senge, Peter. *Het nieuwe werk van de leider: lerende organisaties bouwen*. (Schoonhoven: Academic Service, 1997)
15. H.C. Stoffels, *Als een briesende leeuw: orthodox-protestanten in de slag met de tijdgeest*, Interacties (Kampen: Kok, 1995)
16. Velde, Mees te. Kerkrecht en Gemeenteopbouw. In: Bruijne, Ad de (redactie) *Gereformeerde theologie vandaag: oriëntatie en verantwoording*. (Barneveld: Uitgeverij de Vuurbaak, 2004)
17. Velde, Mees te en Hans Werkman (redactie) *Vrijgemaakte vreemdelingen. Visies uit de vroege jaren van het gereformeerd-vrijgemaakte leven (1944-1960) op kerk, staat, maatschappij en gezin*. (Barneveld: Uitgeverij de Vuurbaak, 2007)
18. Wierda, Siebrand. *Visie op gemeente*. (Apeldoorn: TUA Apeldoornse Studies, 2001)

